

**МЕЃУНАРОДЕН НАУЧЕН СОБИР
100 ГОДИНИ БЛАЖЕ КОНЕСКИ
И 75 ГОДИНИ ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ**

Скопје, 13–14 декември 2021 г.

Скопје, 2023

Издавач:
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“

За издавачот: проф. д-р Анета Дучевска, декан

Уредници:
проф. д-р Зоран Анчевски
проф. д-р Емилија Црвенковска

Меѓународен редакциски одбор:
проф. д-р Зоран Анчевски, претседател
проф. д-р Емилија Црвенковска, претседател
проф. д-р Маргарита Велевска
проф. д-р Венко Андоновски
проф. д-р Сања Михајловиќ-Костадиновска
доц. д-р Кристина Н. Николовска
акад. Виктор Фридман
акад. Ала Шешкен
проф. д-р Намита Субиото
м-р Игор Поповски
м-р Маја Јошевска-Петрушевска

Лектура: проф. д-р Томислав Трневски

Лектура на англискиот текст: м-р Маја Јошевска-Петрушевска

Технички уредник: доц. д-р Бобан Карапејовски

Елена Петроска, Станислава-Саша Тофоска,
Бобан Карапејовски, Бојан Петревски

ЗА ГРАМАТИЧКИТЕ И (ЛЕКСИЧКИТЕ) СТАТИИ НА КОНЕСКИ ВО ГРАМАТИКАТА И ПРЕД НЕА

Апстракт: Предмет на трудот се статиите во кои Конески разработува граматички и лексички теми, а се објавени пред неговата *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Преку тие статии, кои потоа, во различна форма и мера, се интегрирани во *Грамајикаџа*, доаѓа до израз ставот на Конески за приоритетите при описот на македонскиот јазик во неговата посткодификациска фаза. Во трудот се опфаќаат сите статии, со фокус на статиите за речникот на македонскиот јазик, за релативните заменки, за акцентот, за глаголската придавка, како и приказот на Конески на *Грамајикаџа* на Хорас Лант. Во анализата се прикажани содржините од статиите што се вклучени и адаптирани во *Грамајикаџа*, со што, преку насоките што ги дава Конески за да профункционира стабилен и прифатлив стандард, е претставен и развојот на македонскиот литературен јазик во тоа време.

Клучни зборови и изрази: граматика; лексика; опис; стандард; посткодификациска фаза

Целта на овој труд е да го претстави значењето на првообјавените статии со граматички и лексички теми што Конески примарно ги обработувал пред излегувањето на *Грамајикаџа на македонскиот литературен јазик*: дел 1 (1952) и дел 2 (1954), а кои потоа, на некој начин и во определен опсег, се вклопени во *Грамајикаџа*¹. Преку статиите се покажува она што Конески сметал дека е примарно и неопходно да биде опишано за да се претстави посебноста на македонскиот литературен јазик. Преку анализа на статиите ќе ги нагласиме определените насоки што ги дава Конески за да профункционира стабилен и прифатлив стандард на македонскиот јазик. За таа цел, ќе биде прикажано она што е пренесено од статиите во *Грамајикаџа*, т. е. она што е адаптирано, а со тоа го претставуваме и процесот на развојот на македонскиот литературен јазик во тоа време.

Предмет на анализа се сите статии излезени од печат во тој период. Во овој труд се концентрираме на конкретни делови од оние статии што ни се чинат

¹ Информации за сите изданија на *Грамајикаџа* в. во делот *Коменџари* Конески 2021а (Том 11).

многу значајни во процесот на стандардизација на македонскиот јазик: две статии за речникот на македонскиот јазик (Конески 1945 и Конески 1946); две за релативните заменки и нивната употреба (Конески 1950а и Конески 1950в); две за акцентот (Конески 1950г и Конески 1951а); една за глаголската придавка (Конески 1950 и Конески 1953а); и една што го претставува приказот на Граматиката на Хорас Лант (Конески 1953в).

Во трудов статииите се наведени според насловите и годината на нивното првообјавување, додека информациите за нивните подоцнежни преобјавувања се наведени во делот *Библиографски податоци и белешки*, Конески 2021б (том 12).

1. Статиите за речникот и за речникот во *Грамајџикајџа*

Првите две статии, излезени од печат во првите години по кодификацијата на македонскиот јазик², со теми вклучени и во *Грамајџикајџа*, се однесуваат на речникот на македонскиот јазик. Конески во нив дава насоки за доизградување на таков речник што ќе овозможи зацврстување и збогатување на македонскиот литературен јазик.

1.1. Статијата „Одживените елементи во нашиот јазик“ (1945) и *Грамајџикајџа* (1952)

Во статијата, насоката што ја дава Конески за „чистење на одживените елементи“ е со цел да се изгради стандард со стил што ќе го одразува новиот контекст на самостоен јазик: „Денеска, кога нашиот јазик добива во сите правци поизјаснета и постегната форма, чистењето од тие одживени турски елементи произлегува само по себеси од оној правилен стремеж да се разгрнат вистински животворните изразни средства, заложени во структурата на нашиот јазик, и понатаму да дојдат до полн израз словенските и интернационалните апстрактни зборови, така како што тоа стана во другите јужнословенски јазици“³ (Конески 1952а: 13).

Во *Грамајџикајџа* (т. 18), овој дел е приспособен според новиот контекст, кога литературниот јазик веќе се употребува како самостоен во сите сфери на употреба, а македонскиот стандард треба да го одрази тоа современо живеење. Затоа, насоката што ја дава Конески е кон „ограничување на тие елементи“, за да се изгради стандард што ќе биде отворен и за прифаќање и приспособување на новите апстрактни поими што го одразуваат современото живеење: „Со сето ова се направи значаен чекор кон зближувањето на речникот на нашиот јазик со речникот на најблиските словенски литературни јазици. Сосем јасно тогаш дека се оди кон ограничување на турцизмите (и грцизмите), пред сè во областа на апстрактното, и кон нивното заменување со зборови словенски или интернационални.“

² Овие две статии се фототипски пренесени првпат во Конески 1952а и страниците што се наведуваат низ трудов се однесуваат на тоа издание.

³ Сите подвлечени делови во наведените цитати низ целиот текст не се содржат во оригиналот.

Конески ги дава и насоките за развој на стандардот преку диференцирање на некои лексеми и стилот на пишување. Спореди, во статијата: „И затоа, кога денеска литературниот јазик бара оживена продуктивност за образување на повеќе изведени зборови од еден корен, така примените турски зборови остануваат како отсечени и јалови. Од *кандисам* веќе тешко да ќе се реши некој да образува именка што ќе означува исто што и *согласие* или *согласносѝ*.“ (Конески 1952а: 14). И во *Грамајшиката* (т. 18): „При сето ова треба да прибавиме дека зборовите од овој вид се веќе непродуктивни во нашиот јазик. Незгодно ни е, на пример, од глаголот *кандиса* да направиме некаква именка што би ѝ одговарала на именката *согласносѝ* итн.“

1.2. Статијата „Белешки за речникот“ (1946) и *Грамајшиката* (1952)

Конески се залага за збогатување на речникот, но не по цена да се наруши суштинската карактеристика на македонскиот јазик, а тоа е акцентот, во зборовите што влегуваат во литературниот јазик (и од дијалектите и од други јазици). Спореди:

Во статијата: „Така се добиваат современи форми, што покрај другото, влагаат сосем природно во системата на нашиот акцент: *движење* – *движењето* (како *бегање* – *бегањето*) и сл. (Конески 1952а: 32).

Во *Грамајшиката* (т. 18): „Едно нешто треба сепак да биде спазено: зборовите што се примаат од дијалектите за општа употреба во литературниот јазик не бидува со својот гласовен состав да го нарушуваат гласовниот систем на литературниот јазик. Тие исто така редовно се подведуваат и под правилата на неговиот акцент.“

Од наведените примери се гледа и како течел процесот на стандардизација на јазикот, се адаптира употребата на именката *система* (во статијата во ж.р.) во именка од машки род – *систем*.

Конески дава и насоки за збогатување на речникот со продуктивни наставки од народниот јазик за образување на нови зборови од апстрактната сфера, што ние го нарекуваме осовременување на јазикот наспроти архаизација.

Во статијата: „Во нашиот народен јазик наставката *-ние* е одамна помината во *-ње* (а во некои говори дури уште подалеку во *-јне*) што служи за образување глаголски именки од несвршени глаголи: *бегање*, *чекање* итн..... Ние знаеме веќе дека образувањето на глаголски именки е појава многу обична во современиот наш јазик. Затоа нема ништо поприродно одошто да се земат горните зборови не со архаичната наставка *-ние*, туку со живата, продуктивна наставка *-ње*, то ест во вакви форми: *движење*, *значење*, *учење*, *колебање* (Конески 1952а: 30).

Во *Грамајшиката* (т. 18): „Излезе дека исто како *прашање* можат, и треба, да завршуваат на *-ње*, а не на *-ние* (архаичен облик) именките образувани од несвршените глаголи како *движење*, *колебање* и сл., односно дека нема никаква причина да ни се архаизира јазикот, кога со денешните негови живи наставки можат да се образуваат апстрактни зборови“.

И неговото приспособување на стилот на пишување во *Грамајшиката* го покажува токму тоа осовременување на македонскиот јазик.

2. Статиите за релативните заменки и нивната употреба и за релативните заменки во *Грамајикаџа*

2.1. Статијата „Употребата на релативните заменки што, којшто итн.“ (1950) и *Грамајикаџа* (1954)

Прва од редот статии со граматички теми е токму статијата за употребата на релативните заменки (излезена во две продолженија). Конески ги наведува народните говори како модел за нивната употреба во развивањето на македонскиот литературен јазик: „Во народниот говор треба да бараме пред сè опора и указание во кој правец да се движи овде јазичното творештво, т.е. што му одговара на духот на македонскиот јазик“ (Конески 1950а: 12).

Особено место во статијата зазема описот на употребата на *што* како релативна заменка во народните говори. Со тоа Конески ја истакнува посебната карактеристика на македонскиот јазик, изразена преку народните говори, во однос на другите блиски јазици.

Во народните говори *што* се употребува вообичаено не само кога заменува синтагми во функција на субјект или на директен објект туку и во сите други функции, без оглед на падежниот однос. Се гледа тенденција за обопштување на *што* како релативна заменка.

пр. „Еве го човекот *што* му рековме да дојде; како се вика човекот *што* се шеташе со него вчера?“ (Конески 1950а: 13)

Конески забележува дека во печатот во тоа време има тенденција спротивна на состојбата во народните говори (генерализација на *којшто* на сметка на *што* дури и во функција на субјект и директен објект) како резултат „на механичкото подражавање на српскохрватскиот и бугарскиот јазик“ (Конески 1950а: 32).

пр. „...искрените напори кои *што* југословенската влада ги чинеше...“

Од сето тоа се гледа дека Конески препорачува да се форсираат во употребата и во писмениот јазик оние црти што им се својствени на народните говори, со што македонскиот јазик се изделува од другите јазици.

пр. „Треба да се употребува *што* секаде каде што е тоа можно“. Во однос на употребата на заменката *којшто*, вели: „Нашата досегашна литературна практика, опитот наш, нè учи да им дадеме предност тука на формите: *кој, која, кое, кои...*“ (Конески 1950а: 35).

Пристапот на Конески кон градењето на македонскиот стандард уште на самите почетоци е јасно претставен во следниов дел од статијата: „Кон прашањето за употребата на релативните заменки кај нас треба да се пристапува од гледна точка на целокупноста на таа појава што засега во синтаксата и стилистиката на нашиот литературен јазик, покажувајќи извесни специфичности наспрема состојбата во народните говори. Така поставено прашањето нè доведува до согледување на основното што треба да се форсира при одредени услови во литературниот јазик, но во истото време нè претпазува од шаблонско упростување на работите. И каде што луѓе без жив усет за јазикот, што мислат дека јазикот е запечатен во строги норми во граматиките, гледаат неустановеност, брзајќи да обопштат во сите случаи една форма, ние гледаме

богатство на јазикот што придонесува за неговото поголемо стилско нијансирање“ (Конески 1950а: 38–39).

Во *Грамајџикајџа* (т. 522), Конески само го сумира она што претходно го препорачува и не наметнува строги норми, сп.: „Треба да се претпочита употребата на *што* кога сврзникот иде без предлог: *дојде човекој што го видовме вчера*, или: *што беше овде вчера*. До колку би настанала некоја нејасност, бидејќи *што* само укажува на објаснуваниот збор без да се согласува со него по род и број или до колку би имало натрупување на *што*, и во ваков случај тоа може да се замени со *кој*, *која*, *кое*, *кои*, или *којшто* итн. Со предлог треба да се претпочита употребата на *кој* итн.: *дојде женајџа со која бевме вчера*. Сврзникот *којшто* итн. се употребува поретко, но и неговата употреба не треба да ја сметаме неправилна. Поголемата краткост на *кој* итн., како и тоа дека не го содржи елементот *што*, често употребуван во нашиот јазик, го чини стилски попригоден од *којшто* итн., па затоа и почесто се употребува во литературниот јазик.“

3. Статијата за глаголската придавка (1953) и за глаголската придавка во *Грамајџикајџа*

3.1. Статијата „Глаголска придавка“ (1953) и *Грамајџикајџа* (1954)

При описот на македонскиот јазик Конески приспособува термини според неговите особености, кои ние ги нарекуваме термини „по мерка“ на јазикот. Тој наведува дека терминот *пасивна глаголска придавка* за описот на македонскиот јазик е несоодветен (наследен) и тоа го поткрепува преку примери за глаголски придавки од непреодни глаголи:

Во статијата: „Ќе приведеме повеќе примери со такви форми, баш за да се добие претстава за нивната уобичаеност, и со тоа нагледно да се покаже колку е неоправдано да го применуваме на сета оваа материја називот 'пасивна' глаголска придавка“ (Конески 1953а: 150).

Во *Грамајџикајџа* (т. 362) тој аргумент е засилен со уште додадени примери: „Ќе приведеме повеќе примери со такви форми, баш за да се добие претстава за нивната уобичаеност, и со тоа нагледно да се покаже колку е неоправдано да го применуваме на сета оваа материја називот „пасивна“ глаголска придавка: Одев со глава замаен наведнат, мртов, зачмаен (К. Рацин) ...кофата е пропадната. – и нејзе ѝ беше стемнето пред очите. – белки е заодено со некои нашинцки овци. – па ако е влезена од некаде маторицата? – па не е ни престарен на челада да не мисли (С. Попов)“.

Конески, исто така, приспособува и определени зборообразувачки модели и го објаснува нивното значење во примерите:

Во статијата: „Во некои случаи имаме полно адјективирање на извесни пасивни придавки, така што се добива значење несогласно со нивната првобитна пасивност: солзи ѝ паѓаат на венчан фустан (В. Иљоски) (Конески 1953а: 153–154).

Во *Грамајџикајџа* (т. 365): „Во некои случаи имаме полно адјективизирање на извесни пасивни придавки, така што се добива значење несогласно со нив-

ната првобитна пасивност: солзи ѝ паѓаат на венчан фустан (В. Иљоски), т.е. на фустанот што се носи на венчавање.“

4. Статиите за акцентот и за акцентот во *Грамајикајѝа*

4.1. Статијата „Грешењето во акцентот“ (1950) и *Грамајикајѝа* (1952)

Имајќи предвид дека третосложното акцентирање е обележје на македонскиот јазик што го разликува во однос на другите блиски јазици, Конески го претставува проблемот за грешење во акцентот од страна на македонските интелектуалци како неоправдан, затоа што токму тој акцент е карактеристика на нивните народни говори, а не е наметнат стандард. Во *Грамајикајѝа* овој проблем го дообјаснува, при што ја зацврстува терминологијата (сп. ги термините *акцентуација*, *акцентен систем* наспрема претходно употребените *акцентовка*, *акцентна система*).

Во статијата, го опишува грешењето во акцентот како проблем неприроден за македонскиот јазик: „За објект на овие посматрања се земени некои интелектуалци од Западна Македонија, луѓе што, би се рекло, со мајчиното млеко го имаат усвоено и правилото за третосложната акцентовка (н.з.), внесено од западните говори и во литературниот јазик. Би се рекло дека тие и да сакаат не можат лошо да акцентираат. Но сепак работата стои поинаку: просто е неверојатно колку тие наши интелектуалци грешат во овој поглед, и какви одломки од стројната македонска *акцентна система* излегуваат од нивната уста“ (Конески 1950г: 141).

Во *Грамајикајѝа* (т. 85), го објаснува проблемот и советува доследно да се применува третосложното акцентирање, а ја прецизира и терминологијата: „Правилата за акцентирањето на самостојните зборови се, како што видовме во претходниот дел, прости и јасни. Ако се усвојат тие правила, тогаш ќе биде до голема степен совладана акцентуацијата на литературниот јазик. Сепак на практика се покажува дека често се прават грешки во акцентирањето. Што е битно, тие грешки не ги прават само луѓе кои треба да го учат западномакедонскиот акцент, бидејќи во нивниот говор поинаку се акцентира, ами ги прават и луѓе, наши интелектуалци, баш од западномакедонската говорна област, на кои третосложниот акцентен систем им е својствен од родниот дијалект. Тој интересен факт ја поставува работата во посебна светлина, и нè тера да ги побараме психолошките корења на грешењето во акцентот. ...“

4.2. Статијата „Акцентот во туѓите зборови“ (1951) и *Грамајикајѝа* (1952)

Во *Грамајикајѝа*, Конески ја приспособува основната форма на глаголот. Наместо претходно наследената навика за наведување на 1 л. едн. сегашно време, тој прави опис „по мерка“ на јазикот и ја воведува формата за 3 л. едн. сегашно време, која посоодветно го опишува македонскиот глагол, т. е. преку која се гледаат трите основни глаголски групи.

Во статијата, Конески дава првичен опис за акцентот кај туѓите зборови: „Што се однесува до глаголите, ваму спаѓаат само тие на *-ирам*, како што се: *шелефонирам, демонсѝрирам, камуфлирам* и сл.“ (Конески 1951а: 2).

Во *Грамајшиката* (т. 86), има опис „по мерка“ на јазикот (се приведува формата за 3 л. едн. сегашно време) „Што се однесува до глаголите, ваму спаѓаат само тие на *-ира*, како што се: *шелефонира, демонсѝрира, камуфлира* и сл.“.

5. Забелешките на Конески (1953) во приказот на Граматиката на Лант и нивното адаптирање во *Грамајшиката*

За попрецизен опис на македонскиот јазик, т. е. опис „по мерка на јазикот“, Конески го прифаќа 3 л. едн. сегашно време како *основна форма* (назив на глаголот).

Во приказот на Граматиката од Лант (Конески 1953в), Конески го навестува она што подоцна го применува во *Грамајшиката*. Сп: „Инаку е добар, и треба да се усвои, предлогот на Лант, како форма-назив за глаголот да се зема 3 л. едн. сегашно време, а не првото лице како досега. Со третото лице веднаш се посочува и групата во која спаѓа глаголот, додека првото со својот завршок *-ам*, општ за сите глаголи, не го покажува тоа“ (стр. 80).

Во *Грамајшиката* (т. 324, фуснота 8): „Во Grammar of the Macedonian Literary Language од Н. G. Lunt (Скопје, 1952) на стр. 68 се зема вокалот на кој завршува 3 л. сег. време како примарен основен вокал, а неговите замени како секундарни основни вокали. Предлогот на Lunt-а за форма-назив на глаголот да се употребува 3 л. сег. време е примен во оваа книга.“

Конески го прифаќа принципот за именување на зборовите според нивната функција, т.е. „нивната употреба“: „Во делот на имињата особено е корисно што првпат се пренесува во македонската граматика терминот прономинални адјективи место досега употребуваниот кај нас – придавски заменки“ (Конески 1953в: 81). Терминот го приспособува на македонски и така ја именува зборовната група *заменски ѝридавки* во *Грамајшиката* (т. 149): „Во школската граматика, по традиција, овие зборови се внесуваат во групата на заменките и обично се наречуваат придавски заменки. Веќе и самиот тој назив покажува дека во нив се откриваат придавски особености.“

6. Заклучоци

Во првите граматички и лексички статии, објавувани во периодот пред излегувањето на *Грамајшиката*, гледаме што сметал Конески дека било примарно и неопходно да биде опишано и претставено за македонскиот јазик, давајќи насоки за зацврстување на македонскиот стандарден јазик.

Конески ги опишува суштинските особености на македонскиот јазик, кои го изделуваат во однос на другите блиски јазици и кои треба да бидат обележје на македонскиот стандарден јазик: ги објаснува основите за доизградување на речникот (речничкиот состав) на македонскиот литературен јазик; ја опишува употребата на релативните заменки; го претставува карактеристич-

ното акцентирање (акцентот) и акцентските целисти; ја опишува глаголската придавка; ја анализира преодноста на глаголите итн.

Конески успева тие суштински карактеристики на македонскиот јазик да ги опише на начин што му е „по мерка“ на македонскиот јазик. Со таквиот пристап кон описот на јазикот, Конески доаѓа до цврста основа за создавање издржана и квалитетна граматика на македонскиот литературен јазик и прифатлив стандард.

Во *Грамаџикаџа на македонскиот литературен јазик* се гледа како Конески успева да ги вклопи описите на суштинските карактеристики на македонскиот јазик во рамките на целокупниот опис на литературниот јазик. И самиот стил на неговото пишување го одразува развојот на стандардот. Вклопувањето на темите од одделните статии и нивното приспособување покажува што успеал да направи Конески со создавањето на *Грамаџикаџа на македонскиот литературен јазик*, а тоа е:

- опис на граматиката на македонскиот литературен јазик „по мерка на јазикот“, без следење други традиции што нема добро да ги претстават суштинските карактеристики на македонскиот јазик;
- прецизирање терминологија во духот на македонскиот стандард и
- градење повисок научен израз и стил што соодветствува за една граматика на стандарден јазик.

Цитирана литература

- Конески 1945. „Одживените елементи од нашиот јазик“. *Нов ден* I, бр.3, 3–8.
- Конески 1946. „Белешки за речникот на нашиот јазик“. *Нов ден* I, бр. 7-8, 3–8.
- Конески 1950а. „Употребата на релативните заменки: што, кој што итн.“ *Македонски јазик*, I, бр. 1, стр. 11-15; бр. 2, 32–39.
- Конески 1950б. „Предлогот в, во“. *Македонски јазик* I, бр. 3, 51–59.
- Конески 1950в. „Уште еднаш за релативните заменки“. *Македонски јазик* I, бр.6, 124–127.
- Конески 1950г. „Грешењето во акцентот“ *Македонски јазик* I, бр.7, 141–144.
- Конески 1950д. „За падежите“ *Македонски јазик* I, бр.8, 165–172.
- Конески 1951а. „Акцентот на туѓите зборови“ *Македонски јазик* II, бр.1, 1–5.
- Конески 1951б. „Преминување на акцентот од именката врз предлогот“. *Македонски јазик* II, бр. 7, 145–163; бр. 8, 169–174; бр. 9–10, 193–200.
- Конески 1952а. *За македонскиот литературен јазик*. Скопје: Кочо Рацин.
- Конески 1952б. *Грамаџика на македонскиот литературен јазик. Дел I: Увод. За гласовите. За акцентот*. Скопје: Државно книгоиздателство на НР Македонија.
- Конески 1953а. „Глаголска придавка“. *Македонски јазик*. IV, бр.7, 145–156.
- Конески 1953б. „За преодноста и непреодноста на глаголите во нашиот јазик“. *Македонски јазик* IV, бр.8, 169–173.
- Конески 1953в. „Horace G. Lunt. Grammar of the Macedonian Literary Language. Skopje 1952“ (приказ). *Slovo* XII, 3, Zagreb, 79–83.
- Конески 1954. *Грамаџика на македонскиот литературен јазик. Дел II: За формите и нивната употреба*. Скопје: Издавачко претпријатие „Просветно дело“.
- Конески 2021а. *Грамаџика на македонскиот литературен јазик. Целокупни дела на Блаже Конески (критичко издание) т.11*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.